MANIFESTAREA BILINGVISMULUI ÎN ITALIA

Tatiana PORUMB

Definițiile bilingvismului sunt numeroase și uneori contradictorii, deoarece fenomenul bilingvismului ca stare și proces este de mare complexitate și nu poate fi limitat la o unică definiție. Bilingvismul poate fi studiat sub mai multe aspecte: social, psiholingvistic, istoric, de grup sau individual. În această comunicare vom aborda bilingvismul din perspectiva socială și istorică pentru a determina cauzele apariției comunităților bilingve pe teritoriul italian, pentru a elucida diferența dintre bilingvism și diglosie în cazul situației

sociolingvistice italiene şi pentru a stabili influenţa unui cod lingvistic asupra altuia în urma interferenţei şi mixturii de coduri.

Printre definiţiile care au fost formulate pentru bilingvism, unele se pot caracteriza ca definiţii mai restrânse, deoarece nu includ vorbitorii bilingvi care cunosc mai bine una dintre cele două limbi, ci doar bilingviştii perfecţi sau nativi. De exemplu, Leonard Bloomfield consideră că bilingvismul este ,,cunoaşterea a două limbi la nivel de limbă maternă" [1, p.56]. Uriel Weinreich defineşte prin bilingvism ,,practica folosirii alternative a două limbi", iar persoanele implicate în proces, *bilingvi*" [2, p.1]. Una din definiţiile mai largi îi aparţine lui John J.Gumperz, care scrie că ,,în societăţile bilingve, vorbitorii prezintă grade diferite de competenţă. Unii stăpânesc ambele limbi la fel de bine, alţii vorbesc numai o limbă, în mod obişnuit, şi o cunosc pe cealaltă superficial" [3, p.209]. În Italia, ,,cea mai mare parte a populaţiei care vorbeşte în dialect are capacitatea să treacă la limba italiană sau la o variantă intermediară între limbă şi dialect". Această constatare o face Maurizio Dardano în *Manualetto di linguistica italiana* şi numeşte această capacitate *bilingvism* [4, p.171]. Danilo Poggiogalli, sociolingvist italian contemporan, consideră bilingvismul ca ,,un fenomen de coexistenţă, în repertoriul unui vorbitor sau al unei comunităţi, a două coduri lingvistice diferite care au acelaşi prestigiu social" [5, p.70]. Autorul menţionează că în cazul bilingvismului poate fi vorba despre o limbă naţională şi un dialect dotat de un prestigiu sociolingvistic înalt sau de două limbi naţionale (cum este cazul bilingvismului italian-german în regiunea Tirolului de Sud).

La realizarea bilingvismului la nivel social contribuie mai mulţi factori istorici, politici, economici, cum ar fi de exemplu apariţia unui popor nou pe teritoriu, colonizarea, anexarea prin intervenţia militară, imigrarea sau emigrarea unor popoare. Limba italiană vorbită astăzi în Italia este rezultatul schimbărilor profunde desfăşurate pe teritoriul italic în decursul a mai multe secole. După fondarea Romei, conform tradiţiei şi legendei în anul 763 î.Hr., pe teritoriul Romei se vorbea limba latină, de origine indo-europeană. Acest secol marchează începutul expansiunii teritoriale şi lingvistice a Romei în peninsula italică. Între secolele IV şi III î.Hr. se numărau circa douăzeci de etnii (celţi, etruşti, osci, umbri, samniţi şi alţii) ale căror teritorii au fost cucerite de romani. Limba latină a devenit limba administraţiei locale şi de circulaţie între diverse etnii, astfel bucurându-se de un statut

special şi prestigiu crescând. Majoritatea populaţiei cucerite care învăţa latina o vorbea cu dificultate, imprimându-i un caracter specific influenţat de limbă maternă. Acest fenomen se numeşte în lingvistică fenomenul *substratului* prin care se indică situaţia lingvistică de interferenţă a populaţiei autohtone cu cea cotropită, căreia i se impune o limbă nouă, cea a colonizatorilor [6, p.62]. Fenomene fonetice, lexicale şi sintactice provenite din limba maternă a fiecărei etnii cucerite reapar în limba dominantă, caracterizând-o şi diferenţiind-o de latina vorbită de alte etnii. Astfel, limbile etniilor prelatine au influenţat şi au contribuit la formarea limbilor romanice şi a dialectelor italiene. Prin urmare, toate dialectele italiene, inclusiv cel toscan, la origine aveau drepturi egale.

În Evul Mediu, noţiunea de dialect era redată prin sintagma „limbă vulgară" (adică a poporului, de la *vulgus* – „popor"). Pentru prima dată noţiunea de *dialect* se foloseşte abia în secolul al XVI-lea, cu referinţă la limbile din Grecia antică. De fapt, termenul „dialect" nu are doar o semnificaţie. Gian Luigi Beccaria scrie în *Dizionario di linguistica Dicţionar de lingvistică* că „nu există o valoare semantică unică şi lipsită totalmente de ambiguitate [pentru acest termen], nici la nivel de uz comun, nici la nivel de dicţionar, nici la nivel ştiinţific" [7, p.229]. În general, sunt acceptate două semnificaţii: „variantă regională a unei limbi" (DEX 2009) şi „sistem lingvistic utilizat într-un mediu geografic şi cultural restrâns contrapus limbii naţionale" (Zingarelli 2008). În consecinţă, dialectele italiene nu sunt variante teritoriale sau regionale ale limbii italiene, ci sisteme lingvistice de provenienţă genetică comună, dar care nu au avut norocul să devină limbi naţionale.

Harta limbilor vulgare de pe teritoriul italic, propusă de Dante Alighieri în *De vulgari eloquentia*, reprezintă contrastul între multitudinea graiurilor italiene şi stabilitatea limbii latine. Dialectul toscan (vorbit în zonele Florenţa, Pisa, Siena) a reuşit să se impună, în raport cu celelalte dialecte, nu atât din motive politice, cât datorită valorii sale culturale. Este posibil să vorbim despre dialect în Italia doar odată cu apariţia unui alt pol de referinţă, şi anume limba italiană. Propunerea din 1525 a rafinatului umanist veneţian, Pietro Bembo, de a fonda limba scrisă pe baza florentinei literare din secolul al XIV-lea, a marcat un moment crucial în istoria limbii italiene. În absenţa unui stat unitar şi a unei capitale, o soluţie pentru a rezolva „chestiunea

limbii" era greu de găsit. Este vorba de o problemă spinoasă care a tulburat de-a lungul secolelor liniștea intelectualilor italici, implicați în nesfârșite dezbateri, cunoscute sub numele de „chestiunea limbii". Este ilustrativ, în această ordine de idei, faptul că primul dicționar al limbii italiene apare în anul 1612, cu un nume ambiguu: *Vocabolario degli Accademici della Crusca.* Academicienii cruschieni, încheind redactarea operei, se pomenesc în fața unei dileme: cum să numească limba care este obiectul cercetării lor? După lungi dezbateri, renunță la opțiuni precum limba toscană, florentină sau italiană, iar în prefață recurg la vagi calificative: „această limbă", „acest limbaj", „limba noastră" etc.

Politica lingvistică a Italiei se conturează odată cu constituirea statului unitar, Regno d'Italia, la 17 martie 1861. La acel moment italiana literară era un patrimoniu împărtășit de un cerc îngust de intelectuali, deoarece cea mai mare parte a populației vorbea în dialect și era analfabetă. Astfel, prerogativa politicii lingvistice de pe timpuri era difuzarea limbii italiene în rândul celor 90% ale populației. Dar totodată, promovând limba italiană standard în rândurile populației dialectofone, s-a urmărit scopul de a diminua prestigiul social al dialectelor. Defavorizarea dialectelor de către regimurile politice care au guvernat Italia până în anii '60 ai secolului XX a creat condiții de *diglosie* între dialecte și limba italiană standard. În cazul diglosiei „codurile lingvistice au roluri și domenii de utilizare diferite în funcție de situația comunicativă" [6, p.70]. Astfel, în perioada de italienizare a dialectelor, prestigiul sociocultural al acestora a scăzut enorm.

Diglosia *dialect – limba italiană standard*, tipică pentru întregul spațiu italian, se manifestă prin utilizarea dialectului în conversație cu membrii familiei sau cu locuitorii din aceeași localitate și a limbii italiene în contexte oficiale sau cu vorbitori de altă origine. Recent s-a înregistrat o recuperare a dialectelor la vorbitorii care au o competență lingvistică bună în limba italiană. Acest fapt se datorează unei noi percepții colective despre dialecte, conform căreia „dialectul nu mai este o marcă a inferiorității socioculturale, ci o opțiune conștientă în stare să satisfacă necesitățile expresive ale vorbitorilor" [6, p.70]. Interferența dintre dialecte și limba italiană a fost și rămâne atât de mare, încât sociolingviștii italieni recunosc existența a patru variante de sisteme lingvistice în repertoriul vorbitorilor de rând: limba italiană standard, varianta regională a limbii italiene, dialectul regional și

dialectul local [8, p.17-23]. Mixtura de coduri a favorizat împrumuturile lexicale în ambele direcții, dar este important să menționăm faptul că transferurile lexicale din dialect au constituit o sursă de îmbogățire prețioasă pentru limba italiană. Din 1861 până în 2000, conform calculului făcut de Pietro Trifone pe baza indicațiilor dicționarului *Grande dizionario italiano dell'uso*, au fost împrumutate mai mult de 5000 de cuvinte de origine dialectală [6, p.85].

Referinţe:

1. BLOOMFIELD, L. *Il linguaggio,* traduzione di Francesco Antinucci e Giorgio Cardona. Milano: il Saggiatore, 1996. p. 640. Trad. di: *Language*, 1933.
2. WEINREICH, U. *Languages in Contact, Findings and Problems*. Linguistic Circle of New York, 1953. p. 148.
3. GUMPERZ, J.J. Asupra etnologiei schimbării lingvistice. În: Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Dumitru Chițoran ed., *Sociolingvistica, Orientări actuale*. București: Editura Didactică și Pedagogică, p. 208-218.
4. DARDANO, M. *Manualetto di linguistica italiana*. Bologna: Zanichelli Editore S.p.A., 1996, seconda edizione. p. 334.
5. POGGIOGALLI, D. Italiano e dialetti. In: Serianni, L., Antonelli, G., *Manuale di linguistica italiana. Storia, attualità, grammatica*. Milano: Bruno Mondadori, 2011, p. 62-84.
6. SERIANNI, L., ANTONELLI, G. *Manuale di linguistica italiana: storia, attualità, grammatica.* Milano: Bruno Mondadori, 2011, p. 303.
7. BECCARIA, G. L. (a cura di). *Dizionario di linguistica e di filologia, metrica, retorica*. Torino: Piccola Biblioteca Einaudi, 2004.
8. BERRUTO, G. *Sociolinguistica dell'italiano contemporaneo*. Roma: Carocci editore, 2013, p. 278.